

Narancsik Gabriella

„Kedves Öregem” – Róheim Géza levelei Marót Károlyhoz I. (1918–1939)

Bevezető megjegyzések

Róheim Géza (1891–1953) és Marót Károly klasszika-filológus (1885–1963) barátsága még ifjúságukra nyúlik vissza, és tudományos nézetkülönbségeik ellenére életük végéig töretlen maradt. Róheim Maróthoz írt levelei – melyekből sajnálatos módon csak az ő oldala maradt ránk – e negyven esztendő személyes lenyomatai, s mint ilyenek, a Magyarországon őrzött Róheim-levelezések körében egyedülállóan egységes egészet alkotnak.

Leveleik főszereplői a könyvek, a dolgozószobák káoszában elkallódott különnyomatok és azok a hivatkozási helyek, amelyekhez szövegeik labirintusában már maguk sem találhatnak vissza. Még a rövid üzenetek is, amelyekben Róheim némi szabadkozással kér kölcsön egy-egy könyvet barátjától, felbecsülhetetlen értékűek az életmű fejlődés- vagy hatástörténete iránt érdeklődők számára. Intimebb témákról azonban ritkán esik szó, ami érthető is, hiszen gyakran nyílt alkalmuk a személyes találkozásra. Róheim 1919-ben, családja heves tiltakozása ellenére feleségül vette Leszik Ilonát (1890–1953), a Városi Színház népszerű énekesnőjét. Marót a házaspárnál is szívesen látott, rendszeres vendég volt. Jóval informatívabbak és érdekfeszítőbbek persze azok a levelek, amelyeket Róheim egzotikus expedícióiról, majd később az emigrációból küldött Marótnak. Ez utóbbiakhoz Ilonka, vagy ahogy Róheim becézte, Bébi is mindig hozzáfűzött néhány kedves sort.

Mivel Róheim és Marót pályája egyaránt jól dokumentált, az alábbiakban csupán kapcsolatuk azon vonatkozásaira térek ki, amelyek a levelezés megértéséhez hozzájárulhatnak (Marótra vonatkozóan lásd például: Trencsényi-Waldapfel, 1965; Voigt, 1989/1990; Simon, 2007; Ritoók, 1962; Havasréti, 2022).

Marót Károly Aradon született 1885-ben, Kronstein Dániel és Hubert Karolina gyermekeként. Középiskolai tanulmányait Kolozsvárott, az egyetemet viszont már Budapesten végezte. 1907-ben doktorált klasszika-filológiából. Pályatársaihoz hasonlóan kezdetben középiskolai tanárként dolgozott: előbb a kisvárosi Petrozsényben, majd 1911 őszétől Cegléden, ahol a későbbi nyelvész, Pais Dezső is

kollégája volt. Szabad vasárnapjait feltehetően a fővárosi könyvtárakban töltötte, mivel ontotta a könyvismertetéseket, és önálló tanulmányai is sorra jelentek. Széles körű, szakmáján túlmutató érdeklődése már ekkor megmutatkozott: Madáchról, Petőfiről és Adyról szóló írásait a *Nyugat*, a *Huszedik Század* és a *Napkelet* egyaránt közölte. 1917-es sikeres habilitációja után, már az év őszétől kinevezett magántanárként oktatott a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetemen.

Pályáján 1918 decembere hozott éles fordulatot. A román csapatok bevonulása után, mivel a tanári kar nem volt hajlandó letenni a hűségesküt, az egyetemet bezárták. Míg a kollégák többsége Szegedre menekült, Marót – talán szülőföldjéhez való ragaszkodása miatt – inkább elvállalta a felekezeti közti magyar tanítóképző latin-görög szakos tanári állását. Csak 1921-ben, az intézmény rendeleti úton történő bezárása után költözött Budapestre, ahol ismét gimnáziumban tanított. 1924-ben tért vissza a már Szegeden működő Ferenc József Tudományegyetemre nyilvános rendkívüli (megbízott) tanárként. Zsidó származása miatt – többszöri felterjesztés ellenére – csak 1946-ban kapta meg a nyilvános rendes egyetemi tanári kinevezést. Hamarosan, 1947-ben egykori tanítványa, az akkori kultuszminiszter, Ortutay Gyula segítségével elnyerte a budapesti egyetem Ókortörténeti tanszékét, amelyet eredetileg Kerényi Károlynak szántak. Innen vonult nyugdíjba tanszékvezetőként 1962-ben.

Róheimmel az 1910-es évek folyamán ismerkedtek meg; a pontos időpont nem ismert, de ceglédi évei alatt már baráti viszonyt ápoltak. Róheim egy késői levelében az idő múlásán merengve idézi fel ifjúkoruk egy epizódját: „Csodálkozva nézem magamat és gondolkozom azon, hogy nemsokára 60 éves leszek. Mintha tegnap lett volna, hogy feljöttél Ceglédre, beszélgettél velem a Nemzeti Múzeumban, Sebestyén kidugta a fejét és behívott magához, és hét óra múltán a Mithras bika súlyától tántorogva sápadtan jöttél ki, és megfogadtad, hogy kerülni fogod Sebestyén házatáját” (1950 vagy 1951, április 3., MTAK Kézirattár).

Valószínűleg a Néprajzi Társaság ülésein kötöttek barátságot: Róheim már tizenhat éves kora óta tag volt, Marótot pedig 1912-ben jelölték tagnak – éppen azon az összejövetelen, amelyen Róheim *A más világ fogalmának eredete* címmel tartott előadást. Könnyen elképzelhető, hogy egy ilyen alkalommal kezdtek beszélgetni, és rögtön felismertek egymásban a rokon lelket.¹ Egymás munkássága iránti figyelmüket

¹ A fiatal Marót életéről és munkásságáról – a pusztá életrajzi adatokon túl – szinte semmit sem tudni; még egyetlen fénykép sem maradt fenn róla. Amint azt egykori ifjabb kollégája, Ritoók Zsigmond megállapította, Andrew Lang 1912-es halálakor írt lírai nekrológja „többet mond el róla, mint Langról, s megint sok mindent előlegez a későbbi Marótból: »Az igazi tudós és költő csak egyféle: a fantázia gondolkodó kormányosa [...], tehát se a »szobatudós« néven színpadon fajta nem tudós, se a »száraz«-zal mentetett szószólás nem egyéb szalmacséplésnél, [...] tehát költőnek, tudósnak egyaránt teljes, élő embernek kell lennie. [...] Persze, külön könyvre [...] vár annak kimutatása, hogy teszem a Darwin vagy Laplace féle elméletekben mennyit épített a költői képzelet és mennyit a tudós exaktság, mennyi az, amit a fantázia írt úgyszólván elé a tapasztalatnak, és mennyi az adatgyűjtés nyers köre, ami csak beillesztést igényel (ami ugyan már magában költői munka). Hányszor volt – merjük mondani: mindig úgy volt –, hogy a természeti és minden igazságok csak késői követői a jól fegyverezett fantáziának (éles kilátás a költő-tudósra!), mely az örök Alkotó-Elképzelésnek, való világunk egyetlen valóságának többé-kevésbé teljes darabja. A világ maga költői gondolat, melynek megfejtése bármily »nehéz«-nek (tudományosnak) tessék is, csakis költőnek sikerülhet. Igazságai, absztrakt igazságai tehát az ún. tudománynak nincsenek, csak tényei; az igazságot, a sokfélet, mindig a tudós képzeletének, egyszerűen a költőnek kell kölcsönadnia, azaz beléalkotnia. [...] Az igazán nagy költők (tudósok) mind sokoldalú, helyesebben sokérdeklődésű emberek [...], izgatja őket minden, ami korukat, mindaz, ami élet. A teljesen egyoldalúak talán sosem egyebek, mint ügyes mesteremberek«.” (Marót, 1912, 302-303., idézi Ritoók, 2001, 6-7.)

jelzi Marót 1916-os, jóindulatú, ám korántsem elfogulatlan kritikája Róheim két évvel korábbi könyvéről, *A varázserő fogalmának eredetéről* (Marót, 1916)², valamint Róheim méltatása Marót kolozsvári habilitációjáról (r. g. [Róheim], 1917).³ Akkoriban a huszonéves Róheim éppen csak elhelyezkedett a Nemzeti Múzeum kötelékébe tartozó Széchenyi Könyvtárban, és szakdíjnokként – a tudományos számárlétra legalsó fokán – kezdett dolgozni pártfogója, az intézmény tejhatalmú ura, Sebestyén Gyula keze alatt. Marót eközben már a kolozsvári egyetem frissen kinevezett tanára volt.

A levelezés kisebb-nagyobb időbeli ugrásokkal halad előre, többek között azért, mert számos levél elkallódott. Így a fennmaradt levelezés első – feltehetően 1918-as – darabja sem tekinthető előzmény nélkülinek. Egészében hiányzik a trianoni békekötés, az őszirózsás forradalom és a Tanácsköztársaság turbulens időszaka, amely mindkettőjük életében törést hozott. Róheim a Tanácsköztársaság alatti szerepvállalása miatt elveszítette állását, hazai akadémiai pályafutása pedig végleg ellehetetlenült. Többé nem vállalt hivatalt, kutatásait magánvagyonára és Marie Bonaparte (1882–1962) görög hercegnő ösztöndíjára támaszkodva folytatta. Marótnak szülőföldjétől is meg kellett válnia. Hogy e veszteség fájdalma egészen soha nem merült feledésbe, jól érzékelteti az az anekdota, amelyet egykori tanítványa, a nemrég elhunyt Voigt Vilmos jegyzett fel: amikor egyetemi hallgatóként megkérdezték az élete végén főként Ovidiusról író Marótot, miért épp egy római playboy költővel foglalkozik az igazán szikár erkölcsű professzor, nagy meglepetésükre ezt válaszolta: „ő is egy napon arra ébredt, hogy Romániában lakik” (Voigt, 2011, 72.).

Visszatérve a könyvek jelentőségére, tudományos státuszának elvesztésével Róheim a szakkönyvtárak használatának jogától is megfosztott. Bár híresen gazdag magángyűjteménye volt, ez a korlátozás így is súlyosan érintette. A megoldást barátai – köztük Marót – jelentették, akik saját nevükre kölcsönözték ki a számára szükséges könyveket.

Az őt közéről ismerő Bálint Mihály írja nekrológjában, hogy miközben távol állt tőle mindenféle tettetés, és a vitákban elfogulatlan egyszerűséggel vett rész,

² Részlet Marót ismertetésből: „Hosszabb lélegzetű munkákban általában szegény folklore-irodalmunknak nagy nyereségét jelenti Róheim már 1914-ben megjelent, különben is értékes könyve, melyet eddig csak külső okokból nem mutathattunk be olvasóinknak. A fiatal kutató, ki apróbb dolgozatain kívül már egy, a sárkányokról és sárkányölőkről szóló – németül is kiadott – hosszabb munkával s a magyar néphithez gyűjtött adalékokkal is gazdagította tudományunkat, jelen merész és kétségkívül jelentős vállalkozásával bármely nemzet tudósának becsületére való feladatot emelget: a mana (varázserő) fogalmának eredetét iparkodik meghatározni – és tegyük hozzá mindjárt: a feladathoz méltó erővel. Természetes azonban, hogy mikor e munkát német olvasottsággal és szinte csak aggkortól várható körültekintéssel arányozta, nemcsak az előszóban kivédett, sokban indokolt fogyatékoságokba esett, t. i. ama belső egység híjába, mely könyvét egyszersmind előljáró beszéddé teszi, »a varázslat és sámánizmus, sőt általában az egyén és a nem-emberi lények között való természetfeletti jellegű kapcsolat tárgyalásához«, nemcsak hogy oly dolgokat kellett bolygatnia, melyek részletes tárgyalását szükségképp a jövőre hagyta (ami olykor elkerülhetetlen), hanem itt-ott tipikusan »ifjúsági« fogatkozásokat is mutat.” (Marót, 1916, 144.)

³ Róheim sorai, melyekben Marót törekvéseit kontextusba helyezi, jól tükrözik a szerző alapos rálátását a korabeli tudományos irányzatokra: „Ennek a habilitációnak öröndetes voltát két szempontból külön is kiemeljük: először, mert ez a külföldön Usener, Mannhardt és Rohde nyomán Samtertől és Cooktól kimélyített tárgykör kiválóan alkalmas arra, hogy a mai európai népek folklórjának tanulmányozásával karöltve haladjon; másodsor, mert e tudományszaknak egy olyan alaposan képzett és széleslátókörű képviselője jut szóhoz, mint folyóiratunk nagybecsű munkatársa. Reméljük, hogy a »Görög népvallásról« második félévre hirdetett előadásai új hívekkel fogják gyarapítani a folkloristák táborát” (r. g. [Róheim], 1917, 316).

érzékletlenül minden egyéb következmény iránt, „mindig bizonytalan is volt, mindig gyanakvó, mindig valamilyen rendkívül gátlástalan, indokolatlan, feltétlenül pusztító támadást várt. Mindenki, aki nem volt bevált barátja, potenciális, sőt tényleges ellenség volt – ahogyan az ősi mesékben is lenni szokott” (Bálint, 1954, 436.). Noha az idők során Maróttal tudományos szempontból igen távol kerültek egymástól, ezek a különbségek személyes kapcsolatukat soha nem érintették. Sokat jelenthetett, hogy barátságuk még a formatív években mélyült el, mielőtt kidolgozták volna későbbi elméleteik sarokköveit: Róheim a pszichoanalitikus etnográfiát, Marót pedig a szellemi élet jelenségei – legyen szó művészetről, vallásról vagy tudományról – keletkezésének és fennmaradásának szublogikus-revival elméletét.⁴ Abban a kezdetektől fogva egyetértettek, hogy a kulturális képződmények érdemi megértése elképzelhetetlen a kortárs pszichológiai eredmények figyelembevétele nélkül, s hogy ezek keletkezése és funkciója az ember – lényegében változatlan – szomatopszichés alkatán, gyakorta kiszámíthatatlan, irracionális tényezőkön alapul; azonban a megoldási módokat illetően már gyökeresen eltérő elképzeléseik voltak. Noha úgy tűnik, Marót figyelme megismerkedésük idején – talán éppen beszélgetéseik hatására – fordult célzottan a pszichológia, sőt a pszichoanalízis felé, ez utóbbi iránti érdeklődése mindvégig hűvös maradt, később pedig következetesen bírálta a freudi tanokat – bár kritikáját mindig tárgyyszerűen fogalmazta meg.⁵

Ez is magyarázhatja, hogy bár olvasták egymás műveit, csak ritkán hivatkoztak rájuk. Jó példa erre a Marót könyvtárából nemrégiben előkerült, dedikált Róheim-kötet, az expedíciós kutatások első összefoglalása, *A csurunga népe* (1932), amelyet Marót sűrű aláhúzásokkal és lapszéli megjegyzésekkel látott el. A „Nagy gyermekszoba” fejezet elején például „Ez nem igaz” megjegyzés olvasható a következő, felkiáltójellel is kiemelt passzusnál: „Ma már mindenki tud annyit a pszichoanalízisről, hogy minden ember aktuális konfliktusai mögött a gyermekkor analóg élményei lappanganak.” (Voigt, 2011, 78.).

Levelezésük tanúsága szerint magától értetődőnek tartották, hogy vitáik során kevés reményt fűzzenek egymás meggyőzéséhez. Miután egy óceán került közéjük, ezt már nehezebb volt humorral megoldani. Róheim 1947-ben, nyári szabadsága után írhatta válaszát Marót egy szemlátomást félresikerült próbálkozására: „A Brewsterben kapott leveledre nem feleltem rögtön, mert nem tudtam, mit feleljek. Magad is

⁴ Marót az 1920-as években dolgozta ki költészet-lélektani, ún. „szublogikus” elméletét. Ezt Ritoók Zsigmond igen jó összefoglalása alapján ismertetem: „A szellemi élet jelenségei eszerint alapjukban pszicho-fiziológiai jelenségek. Ez az, amit Marót »élet«-nek, Bergsonnal *élan vital*-nak, életszikrának, vagy »lényeg«-nek nevez. Felfokozott életjelenségek esetén természetesen lép fel az az igény, hogy a feszítő energiákat szabadon engedjük. Az energia kibocsátása az egyén korlátozottsági érzésének megszűnése, eksztatikus, szublogikus (fél tudatos) pillanat: A normális tudatállapotból ebbe a felszabadult, a megkönnyebbüléstől örömteli állapotba kerülő ezután, ezzel meggazdagodva, egy magasabb gazdagabb tudatállapotba jut. Ez a folyamat ti. ugyanakkor gondolati értelmezést, »fordítást«, formát kaphat, különféle mértékben, különféle átmenetekkel. [...] Míg a »lényeg«, az »élet« változatlan, nem történeti, a »gondolat«, a forma az adott helyzetből következik, változó, ugyanazon »lényeg«-et különféleképpen magyarázó, a tudatosságnak alacsonyabb vagy magasabb fokán álló, »lényeget« és »gondolatot« kevésbé vagy jobban különtartó. A fő az, hogy »gondolat« nincsen »élet« nélkül. Ezért Marót olykor már szinte ingerült tiltakozása minden egyenesvonalú fejlődés elképzelés, minden evolúciós elgondolás ellen, ezért kételye minden csak »gondolati«, csak történeti értelmezéssel szemben” (Ritoók, 1962, 11.).

⁵ Marót 1917-ben ismertetést írt Révész Géza könyvéről (Recenzió Geschichte des Seelenbegriffes und der Seelenlokalisation, írta G. Révész. Athenaeum, 3: 109–110.), majd 1919-ben tanulmánya jelenik meg *A vallás egyénlélektani gyökerei* címmel (I–II. Athenaeum, 5(2): 77–85; 5(3–4): 128–138.).

helyesen jelzed, hogy kilátástalan dolog engem lebeszélni a pszichoanalízisről. Én se próbállak téged lebeszélni a te gondolkodási alaptételedről, bár egész biztosan tudom, hogy az pszichológiailag nem állja meg a sarat” (1946. augusztus 20., MTAK Kézirattár).

A levelek egy része már megjelent Verebélyi Kincső (1992) gondozásában, most azonban – jelentős forrásértékükre való tekintettel – a teljes gyűjteményt közreadjuk. Az alábbiakban ennek első egységét, az 1916-tól a második világháború kitöréséig tartó levelezést publikáljuk. A szövegeket teljes terjedelmükben közöljük; a korabeli helyesírás sajátosságait megőriztük, csupán az olvasást nehezítő központosításon változtattunk. Verebélyi Kincső jegyzeteit nagyrészt átvettük, ezeket „V.K.” jelzéssel láttuk el.

Felhasznált irodalom

- Balint, M.** (1954). Géza Róheim 1891–1953. *International Journal of Psychoanalysis*, 35(4): 434–436.
- Dömötör T.** (1974). Marót Károly és a ritualista iskola. In: Kákossy L., Gaál E. (szerk.), *Idő és történelem* (37–44). Budapest: Eötvös Loránd Tudományegyetem Ókori Történeti Tanszékei.
- Havasréti J.** (2022). A „poétikai közvetítés” eszmei háttere Thienemann Tivadar és Marót Károly írásaiban. In: Uő: *Ráolvasás: Irodalmi tanulmányok és kritikák* (95–118). Budapest: Kronosz.
- Marót K.** (1912). Andrew Lang. *Nyugat*, 5(16): 301–304.
- Marót K.** (1916). A „mana” fogalma (Róheim Géza: A varázserő fogalmának eredete. Budapest, 1914. XI, 208 l.) *Huszedik Század*, 17(33): 144–146.
- Ritoók Zs.** (2001). Emlékbeszéd Marót Károly r. tag fölött. Magyar Tudományos Akadémia.
https://mta.hu/data/dokumentumok/i_osztaly/1_osztaly_emlekbeszedek/Emlékbeszed_Marot_Karoly.pdf
- r. g. [Róheim G.]** (1917). [Külömfélék / Hírek: Marót Károly magántanári habilitációja]. *Ethnographia*, 28: 316.
- Simon A.** (2007). Recepció és médium: Marót Károly irodalomszemléletéről. In: Bónus T., Kulcsár-Szabó Z., & Simon A. (szerk.), *Az olvasás rejtekútjai: Műfajiság, kulturális emlékezet és medialitás a 20. századi magyar irodalomtudományban* (202–231). Budapest: Ráció.
- Trencsényi-Waldapfel I.** (1965). In memoriam of Károly Marót: 1885-1963. *Numen*, 12(1): 74–75.
- Verebélyi Kincső** (1992). Róheim Géza: Levelek és más dokumentumok. Bevezetés. *Thalassa*, 3(2): 113.

- Voigt V.** (1989/1990). Marót Károly és a magyar néprajztudomány. *Antik Tanulmányok*, 34(2): 154–165.
- Voigt V.** (2011). Maróth Károly A csurunga népéről. *Vallástudományi Szemle*, 7(2): 129–138.